

ТКАЧЕНКО В. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства
(Київський національний університет
культури і мистецтв)

УДК 340.12

ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВІ ЗВ'ЯЗКИ В ГЕНЕЗИСІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ІНВЕРСІЯ ІДЕЙ

У статті на основі філософсько-правового аналізу закономірностей досліджується процес упровадження ідеї так званого справедливого соціалістичного суспільства в радянській державі. З огляду на це обґрунтовуються перехідно-інверсійні процеси як шлях до втілення ідеї громадянського суспільства в Україні через народовладдя у формі системи суспільного самоуправління.

Ключові слова: ідеї, природне право, справедливість, причина, наслідок, закономірності, умови, інверсія, перехідні процеси, позитивне право, громадянське суспільство, система суспільного самоуправління.

В статье на основе философско-правового анализа закономерностей исследуется процесс внедрения идеи так называемого справедливого социалистического общества в советском государстве. Исходя из этого обосновываются переходно-инверсионные процессы как путь к воплощению идеи гражданского общества в Украине через народовластие в форме системы общественного самоуправления.

Ключевые слова: идеи, естественное право, справедливость, причина, следствие, закономерности, условия, инверсия, переходные процессы, позитивное право, гражданское общество, система общественного самоуправления.

The article studies the process of introducing the idea of the so-called just socialist society in the Soviet state on the basis of a philosophical and legal analysis of regularities. Proceeding from this, the transitional-inversion processes are justified as the way to the embodiment of the idea of civil society in Ukraine through democracy in the form of a system of public self-government.

Key words: ideas, natural law, justice, cause, effect, regularities, conditions, inversion, transitional processes, positive law, civil society, social self-management system.

Вступ. Важливість реалізації ідеї громадянського суспільства як основи демократії й народовладдя ні в кого не викликає сумніву. Для правильного розуміння цієї ідеї та основ, на яких вона впроваджується, необхідний аналіз причинно-наслідкових зв'язків у розвитку українського суспільства починаючи з недавнього минулого. У зв'язку із цим необхідно дослідити причинно-наслідкові зв'язки під час реалізації ідеї соціалізму «ленінського типу» в радянській державі та перехідно-інверсійні процеси від ідеї соціалізму до відповідного наслідку, а також закономірні наслідки й уроки впровадження цієї досить утопічної ідеї. З огляду на цей досвід розвитку особливе значення, на наше переконання, має дослідження, спрямоване на вивчення причинно-наслідкових зв'язків під час формування громадянського суспільства в Україні та перехідно-інверсійних процесів від ідеї-причини громадянського суспільства до відповідного наслідку в майбутньому.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз причинно-наслідкових зв'язків у ході розвитку українського суспільства та обґрунтування його трансформації до народовладдя у формі системи й структури суспільного самоуправління як основи перехідно-інверсійних процесів щодо втілення ідеї громадянського суспільства.

Результати дослідження. Вивчення причинно-наслідкових зв'язків у генезисі українського суспільства особливо актуальне у зв'язку з реалізацією ідеї побудови громадянського суспільства, що потребує глибокого осмислення. Процес його формування довгостроковий, складний, суперечливий і потребує визначення основних, стратегічно важливих напрямів розвитку, відсутність яких може привести до відхилення від ідеї та до втрати орієнтирів. Варто враховувати, що в завершеному стані

громадянське суспільство не сформоване в жодній із країн світу. Останнім часом у суспільно-правовій думці спостерігається домінування концепції громадянського суспільства як суспільного ідеалу [1, с. 21–46].

Ця обставина потребує філософсько-правового аналізу причинно-наслідкових зв'язків у суспільних явищах для вивчення підвалин українського суспільства, на яких упроваджується ідея формування громадянського суспільства, та визначення перспектив і пріоритетів його розвитку.

Безперечно, філософська категорія причинності відображає один із найбільш загальних, фундаментальних законів буття, а вивчення причинно-наслідкових зв'язків спрямоване на пошуки універсальних понять, основною метою яких є впровадження керівної ідеї в правотворчості й правозастосуванні. У сучасній концепції природного права ідея громадянського суспільства з позиції причинності вимагає оновлення змісту юридичних норм та їх упровадження відповідно до потреб суспільного розвитку, який здійснюється з огляду на керівну ідею.

Загальновідомо, що з'ясування причинних зв'язків є першочерговим завданням філософської та правової науки в поясненні будь-якого явища. Нічого не відбувається без причини, причина завжди передує наслідку, а кожна причина у свою чергу є наслідком іншої причини.

Ще давньогрецький філософ Платон, обґрунтовуючи закон причинності, сформулював ідею як причину всього сущого, як джерело буття, зразок, дивлячись на який, творять світ речей, що є наслідком упровадження ідеї. Ідея у вченні Платона – це причина, яку не можна сприйняти почуттями, проте можна досягнути розумом. Саме філософсько-правовим ідеям мислителів приділяв особливу увагу, усвідомлюючи, який вплив вони здійснюють на долі країн і народів. Ідея, зі слів Платона, є формою, початком усього [2, с. 125].

Під впливом ідей відбувається інверсія суспільства, його трансформація в новий стан, який є відображенням (відзеркаленням) ідеї. Ідея, яка несе в собі задум створення справедливого суспільного устрою, породжує цілі та приводить у рух багато суспільних механізмів, наслідком чого є процес відображення ідеї в житті суспільства, яке у свою чергу проходить інверсійні перехідні процеси та формується як відображення ідеї. З огляду на це твердження ідея є причиною створення справедливого суспільного устрою, яка зумовлює детермінуючі причинно-наслідкові зв'язки, а явища, що виникли після її впровадження, є наслідком. Причинність не стверджує, що дещо, породжуване ідеєю-причиною, невідворотно відбудеться за будь-яких суспільно-економічних і політико-правових обставин. Створюваний причиною наслідок залежить від умов: одна й та ж ідея-причина за різних умов викликає в суспільстві неоднакові наслідки. У філософській літературі підкреслюється, що в політико-правових процесах, крім умов до виникнення наслідку, існують детермінуючі зв'язки й відносини, у яких виникає можливість або дійсність появи певного наслідку [3, с. 78]. Названі зв'язки та відносини в суспільних процесах, які певними діями забезпечують перехід від причини до наслідку, ще можна назвати перехідно-інверсійним процесом. Перехідно-інверсійні процеси від причини до наслідку – це шлях об'єднання причини й наслідку, це технологія вибору найбільш ефективного поєднання причини та наслідку [4, с. 9].

Надзвичайно важлива та обставина, що під час неадекватної, обмеженої, помилкової або утопічної трактовки ідеї та відсутності умов її втілення інверсія може відповідним чином відобразити ці викривлення та перейти в протилежність задекларованій ідеї, втративши свій первинний істинний смисл, і перетворитись на щось безглузде, ілюзорне. Зауважимо, що в перехідно-інверсійних процесах основу складають конкретні дії суспільства й держави, які, зокрема, знаходять відображення в законодавстві та управляють втіленням ідеї. Якщо говорити філософськими термінами, це шлях, через який «дух» входить у «матерію». Ідея природного права виникає в уявленнях, свідомості людей, а через перехідно-інверсійні процеси вона відображається в реальних політико-правових процесах суспільства.

Варто зазначити, що в основі перехідно-інверсійних процесів, спрямованих на втілення ідеї, вона впроваджується через позитивне право (законодавчі акти, зокрема й конституцію держави) і відповідний правопорядок, фіксуючи таким чином нові правила поведінки, спрямовані на реформування різних напрямів суспільства, та зумовлює певні передбачувані або неочікувані наслідки в суспільстві. Що ж стосується умов, то вони безпосередньо не зумовлюють наслідки, проте «відкривають шлях» для причини-ідеї, через відповідні кореляційні зв'язки сприяють або ускладнюють її впровадження в суспільстві, тим самим скеровуючи перехідно-інверсійні процеси до певного наслідку. Умови визначають можливість, а в подальшому й дійсність втілення ідеї. Змінюючи суспільно-політичні умови та перехідно-інверсійні, зокрема й правотворчі, процеси, можна змінювати також наслідки цієї причини, призупиняти хід подій у суспільстві, який склався раніше, зупиняти дії попередньої причини та створювати нові можливості для розвитку суспільства.

Під час взаємодії причини-ідеї з наслідком (реальними суспільними політико-правовими процесами, які відбулись унаслідок втілення ідеї) вони не лише визначаються причиною, а й відіграють

активну роль та здійснюють зворотну дію як на саму ідею, так і на процес її втілення. Особливо актуальне визначення причинно-наслідкових зв'язків у суспільно-політичних і правових процесах сьогодення, враховуючи системні кризові явища практично в усіх сферах українського суспільства, фактичне обмеження природних прав людини, зокрема справедливості й рівності, відсторонення більшості людей від реального управління загальними справами суспільства та невизначеність чітких орієнтирів його розвитку.

Підґрунтям вивчення причинності в сучасних кризових явищах у суспільстві є недалеке минуле, коли була здійснена спроба реалізувати керівну ідею справедливого соціалістичного устрою. Ідея соціалізму «ленінського типу» стала головною причиною, що визначила хід розвитку радянського суспільства впродовж майже 70 років. Зауважимо, що наслідки втілення цієї ідеї проявляються донині, а сама ідея ще жива у свідомості та уявленнях значної частини людей нашого суспільства.

Що стосується умов, то насамперед привертають увагу умови, у яких виникла й сформувалась ідея, та умови, у яких відбувається її реалізація. Аналіз умов виникнення й формування ідеї-причини справедливого соціалістичного устрою приводить до висновку, що вона зародилась як форма виявлення протесту проти експлуатації та гніту. В історії соціалізму виділяють декілька етапів формування й розвитку ідеї: а) виникнення ідеї утопічного соціалізму; б) еволюцію утопічного соціалізму від соціалістів-утопістів до прихильників концепції анархізму; в) етап, коли вважалося, що ідею соціалізму нібито перетворено з утопії на науку – марксизм. Соціалістична філософська концепція справедливості ґрунтувалась на вченні К. Маркса й марксистсько-ленінській ідеології та виникла на протигагу буржуазним концепціям [5, с. 132].

Суттєвою вадою марксистсько-ленінської ідеї соціалізму була її відірваність від практики реальних життєвих обставин, що зумовило наявність у ній значної частки утопізму. Зокрема, у тій же теорії марксизму-ленінізму підтвердження ідеї на практиці є одним з основних критеріїв її істинності. На початку ідея формувалась на ілюзіях всесвітньо-історичної місії пролетаріату, пізніше, не враховуючи закономірності розвитку, направляла на всесвітню пролетарську революцію, а за зміни обставин скеровувала на втілення ідеї про перемогу соціалізму й досягнення його розвинутого стану в одній окремо взятій країні, якою стала Росія. Загальним для К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна був пункт про диктатуру пролетаріату, насилля як основу примусового впровадження ідеї справедливого соціалістичного устрою.

Утопічність ідеї соціалізму та відсутність умов її формування (перевірки) на практиці поєдналися з умовами, що склалися у суспільстві на період фактичного захоплення влади більшовиками. Варто підкреслити, що жодного соціального, ідеологічного, економічного підґрунтя втілення ідеї соціалізму на той період не існувало. Феодальні відносини в монархічній Росії повністю не трансформувались у капіталістичні, пролетаріат перебував на початковій стадії формування, а країна була аграрною. За таких обставин «достроковий» перехід від формації, у якій не були повністю сформовані капіталістичні відносини, пропустивши певні стадії розвитку, до формації з більш високим рівнем розвитку був неможливим для здійснення. Логічно, що проходження до наступного, більш високого циклу розвитку суспільства стає можливим лише після повного завершення попереднього. На думку К. Маркса, «достроковий» перехід взагалі неможливий, оскільки жодна соціально-економічна формація не загине раніше, ніж розвинуться всі продуктивні сили, для яких вона дає достатньо простору [6, с. 8].

Рис. 1. Причинно-наслідкові зв'язки: А – перехідно-інверсійні процеси від ідеї-причини соціалістичного устрою до наслідку; Б – перехідно-інверсійні процеси від ідеї-причини громадянського суспільства до наслідку

Згідно з діалектикою розвитку суспільства основною умовою впровадження ідеї справедливого соціалістичного устрою повинні бути певні передумови, риси соціалізму, які визрівають у попередній формації. Нові соціалістичні відносини повинні органічно вирости в надрах капіталізму, поступово витісняючи старі відносини, що було відсутнім у Росії того часу. Історія показує, що для втілення ідеї соціалізму немає найменшої необхідності в збройному виступі пролетаріату, перевороті, експропріації, диктатурі, що й підтверджується в сучасний період на прикладі Швеції [7, с. 21].

Незрілість передумов соціалізму, здавалося б, можна замінити «інверсією» історичного процесу, тобто спочатку захопити владу, а потім використати її як засіб для суспільних, економічних і політико-правових перетворень у побудові соціалізму. Саме цим зумовлювався основний акцент на диктатурі пролетаріату та законодавстві тоталітарної держави (позитивному праві) як основі «перехідно-інверсійних» процесів від ідеї-причини до бажаного наслідку – створення соціалістичного суспільства (див. рис. 1, А).

Таким чином, умови для втілення ідеї соціалізму в Росії на той період не визріли, проте історичні обставини сприяли захопленню влади найбільш організованою того часу партією більшовиків, яка мала на озброєнні утопічну ідею соціалізму. Значна частина суспільства була введена в оману його звабливими лозунгами та певний період підтримувала проголошені реформи. Захопленню влади більшовиками сприяла також невизначеність шляхів розвитку суспільства, безсилля царської монархії, а згодом і Тимчасового уряду, що були спричинені низкою поразок у Першій світовій війні та радикалізмом невдоволеної інтелігенції. Низький рівень масової політичної свідомості й культури планувалося компенсувати авангардною роллю пролетарської партії, покликаної внести в робітничий рух соціалістичну свідомість. Таке суспільне середовище дало життя ленінізму як ліво-радикальній інтерпретації марксизму.

Тому із самого початку втілення утопічної ідеї соціалізму на практиці постало питання можливості й дійсності, а остання не допускала можливість упровадження ідеї-причини справедливого соціалістичного устрою. З огляду на це основу «перехідно-інверсійних» процесів від ідеї-причини так званого справедливого соціалістичного суспільства до наслідків склали диктатура тоталітарної більшовицької держави, що спиралась на відповідні законодавчі акти (позитивне право), та правопорядок насилля й марксистсько-ленінська доктрина, доведена до рівня релігії (див. рис. 1, А).

Поняття «диктатура пролетаріату» в подальшому термінологічно змінювалось у бік «керівна роль робітничого класу», проте, незважаючи на деякий лібералізм, фактично зберегло елементи диктатури комуністичної партії та створеної нею держави до самого припинення так званої соціалістичної держави. Тому наслідком втілення ідеї соціалізму «ленінського типу», або «інверсії» причини в наслідок, у радянській державі, до складу якої входила й Україна, була поява на карті світу тоталітарної держави з відповідним позитивним правом і «перевернутою» дійсністю, де під лозунгами справедливого соціалістичного устрою будувалося суспільство, діаметрально протилежне проголошеній ідеї, зокрема, суспільство з державним капіталізмом та елементами феодалізму й соціалізму. Економіка радянського зразка була побудована з вираженим набором складників капіталізму, до якого входили відділення засобів виробництва від самих виробників, наймана праця, примус до роботи тощо. Елементи феодалізму знайшли своє відображення, зокрема, у позбавленні права власності селянства на землю та засоби виробництва шляхом колективізації, «закріпленні» за землею селянства шляхом обмеження видачі паспортів, а також обмеженні прав на пересування та вільний вибір місця проживання шляхом прописки, заборони виїзду за кордон більшості населення. Громадянське суспільство того періоду ототожнювалось із державою, а держава поглинала існуючі елементи громадянського суспільства (за винятком деяких елементів, зокрема, інституту сім'ї).

Припинення існування радянської тоталітарної держави та вибір Україною демократичного шляху розвитку, ідеї природного права, приватної власності, прав і свобод людини й громадянина є показником засвоєння певних уроків філософсько-правової думки, зокрема, необхідності наслідування закономірних шляхів розвитку суспільства з урахуванням причинності та природного права, які є основоположними під час втілення будь-якої ідеї справедливого суспільства.

Наступним уроком є те, що який би не був суб'єктивний фактор та бажання утриматись за штучні форми соціалізму «ленінського типу», дія об'єктивних законів, зокрема й закону причинності, поновлює порушену в суспільстві рівновагу, у зв'язку із чим українське суспільство стало на шлях демократичних реформ і реалізації ідеї громадянського суспільства. Історично підтверджено, що ідея-причина громадянського суспільства зумовлена умовами самої життєдіяльності людського суспільства, а інтерес до такого суспільства виник ще в Стародавній Греції. Певні риси образу громадянського суспільства як моделі соціального устрою, а водночас і перша практика реалізації цієї ідеї з'явилися у процесі радикальної переорієнтації європейської соціальної думки в XVII – XVIII ст. та на сьогодні є центральною категорією в багатьох країнах світу, зокрема і європейських.

Ідея громадянського суспільства почала визрівати ще в радянській Україні під впливом демократичних процесів у європейських державах, які слугували орієнтиром для окремих найбільш

прогресивних кіл радянської держави. Потяг до справедливості викликав у надрах так званого соціалістичного суспільства ідею справедливого демократичного суспільного устрою. Зокрема, історія дисидентського руху в тоталітарній державі показує прояви суспільної думки щодо природних цінностей людини (прагнення до справедливості, прав і свобод людини й громадянина). Особливо цей рух отримав розвиток у період перебудови 1980-х рр. та з початком демократизації суспільства, економічних реформ, розвитком приватної форми власності. У цей період до значної частини суспільства прийшло усвідомлення стосовно невеликого експерименту з реалізації ідеї соціалізму та пошуку шляхів і напрямів розвитку.

Як зазначив Дж. Кін, оксамитові революції кінця 1980-х рр. у Центральній та Східній Європі зумовили «радикальний інтелектуальний поворот у бік категорії громадянського суспільства» [8, с. 78]. Щось подібне сталося і в Україні. Ідея громадянського суспільства стала популярною в наукових і громадських колах в Україні в 1990-х рр. та відповідала намірам значної частини суспільства сформувати дійсно демократичні інститути влади, кардинально змінити стосунки держави й громадян, дати людям змогу самим робити вибір і на власний розсуд влаштувати своє життя, що відповідало ідеологічній стадії становлення такого суспільства. Реальне підґрунтя втілення ідеї з'явилося у суспільстві після прийняття Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р. та ухвалення нової Конституції України 28 червня 1996 р. Головною в цей період була та обставина, що Україна сформувала конституційні наміри стати демократичною та правовою державою, а обраний шлях ґрунтувався на загальнолюдських цінностях у напрямі розвитку громадянського суспільства. На сьогодні ідея громадянського суспільства та правової держави є домінуючою в Україні.

Ідея формування громадянського суспільства ґрунтується на уявленнях природного права про справедливий суспільний устрій, а суспільство являє собою самостійний системний об'єкт. При цьому закономірні зв'язки, які об'єднують державу й громадянське суспільство, формують стійку основу державно-організованого суспільства. У такому суспільстві держава в перспективі стає одним із рівноправних суб'єктів правовідносин відповідно до чинного законодавства. Однак в Україні, як і в інших посткомуністичних країнах, умови для втілення ідеї громадянського суспільства інші, ніж на Заході. У нас дотепер переплітаються діаметрально протилежні авторитарні й демократичні характеристики як відображення недалекого минулого, що суттєво впливає на процеси трансформації суспільства. Ці обставини впливають на особливості формування причинно-наслідкових зв'язків під час втілення ідеї громадянського суспільства.

Процеси детермінації визначають основний ланцюг у перехідно-інверсійних процесах, через який буде втілюватись ідея-причина громадянського суспільства. Згадаємо, що в основу перехідно-«інверсійних» процесів ідеї-причини соціалізму «ленінського типу» покладено диктатуру, яка базувалась на відповідному позитивному праві (див. рис. 1, А). Громадянське суспільство спирається на діаметрально протилежний процес – народовладдя, яке здійснюється в певних формах. Справді, досвід показує, що розвиток громадянського суспільства відбувається на основі самоуправління, саморегуляції, самоорганізації, які базуються на ініціативі суспільства «знизу». Суспільство намагається обмежити вплив держави на процеси, які в ньому відбуваються, а держава під впливом громадянського суспільства набуває нових якостей, наприклад, стає правовою державою.

З огляду на ці обставини основою перехідно-інверсійних процесів від ідеї-причини громадянського суспільства до наслідку є народовладдя, виражене у формі самоуправління як системної політико-правової діяльності, закріпленої позитивним правом (див. рис. 1, Б). Тільки створюючи сприятливі умови для розкриття творчого потенціалу громадян і подолання їх соціальної інертності, суспільство одержує могутній імпульс саморозвитку шляхом залучення до демократичного процесу головної діючої сили історії – народу [9, с. 132]. Адже саме завдяки самоуправлінню громадян утворюється «несуча конструкція» громадянського суспільства у вигляді його інститутів та організацій, яка робить його усталеною й стійкою системою.

В енциклопедичній літературі з питань економіки та права самоуправління визначається як самостійність суспільства в управлінні власними справами [10, с. 223]. Р. Дарендорф, окреслюючи суть цього поняття, зазначив інверсію суб'єктно-об'єктних відносин, тобто можливість під час самоуправління бути водночас об'єктом і суб'єктом управління, що саме є суттю самоуправління [11, с. 74]. Зауважимо, що в літературних джерелах із питань самоуправління особлива увага приділяється так званому механізму самоналаштування. У цьому сенсі, на переконання В. Петрова, у суспільстві існує певний закон-тенденція самоорганізації суспільства, через який суспільство не розпадається, а утримується у вигляді організованого суспільства [12, с. 36]. Держава, яка ухиляється від служіння суспільству, рано чи пізно за допомогою повстань, революцій та інших силових складників зворотного зв'язку приходить до розуміння своєї ролі, підпорядковується суспільству або замінюється новою. Таке самоналаштування продовжується до тих пір, доки держава й правовий механізм не буде підпорядковуватись суспільству та не стане проводити курс, який підтримує його більшість. Ця

обставина актуальна для України, де держава значною мірою перебуває у сфері корпоративних інтересів окремих груп суспільства, не зацікавлених у прогресивних реформах.

Особливо важлива така самоорганізація в демократичному суспільстві, де кожна людина має право бути учасником суспільного самоуправління, яке саме є основою філософської універсальної схеми управління, що будується «знизу доверху» та спрямована в майбутнє. Із цього приводу, аналізуючи філософські проблеми самоуправління, А. Мельниченко висловлює думку, що суспільний поступ і відповідні його наукові інтерпретації в перспективі позначаються рухом від управління до самоуправління на основі співтворчості людей [13, с. 84].

В основі теорії самоуправління лежить твердження про самостійну, незалежну від держави додаткову гілку влади – окрему громадську владу. Ця концепція базувалась на ідеї природного права – сукупності «принципів, правил, норм, цінностей, які диктуються природою людини та тим самим є незалежними від конкретних соціальних умов і держави» [14, с. 9]. Тобто право населення самостійно вирішувати свої справи розглядається як природне й невідчужуване та розміщене поряд із правами й свободами людини. Незважаючи на те, що в історії вже була спроба закласти теоретичні та практичні передумови здійснення різних форм суспільного самоуправління, людству доведеться освоювати цей досвід майже із чистого аркуша, оскільки таке «самоуправління» в радянській період здійснювалось за ініціативою тоталітарної держави та спиралось на примусові заходи. У зв'язку із цим дослідження становлення й розвитку суспільного самоуправління, виявлення його сутності, сильних і слабких сторін, а також вплив на весь суспільний «організм» є особливо важливим не лише з наукових, а й із суто практичних позицій сьогодення.

Історія розвиненого самоуправління, відома із часів Стародавньої Греції, повторювалась у середньовічній історії общини, зокрема й німецькій, російській, українській. Важливий український досвід козацького самоуправління. Результативність суспільного самоуправління можна простежити на прикладах польських профспілок «Солидарність» та американського руху М. Лютера Кінга, які змусили змінити рішення державної влади на шляху до лібералізму [15, с. 24]. Закономірності розвитку суспільства наводять на думку про безальтернативність суспільного самоуправління, до якого з історичною необхідністю прийде людство. В Білоцерківський із цього приводу висловив більш однозначне твердження: «Із самоуправління почалась історія людства, і до самоуправління, на більш високому витку розвитку, людям судилося знову прийти, якщо вони хочуть уникнути катастрофи» [16, с. 28].

Особливо важливим завданням суспільного самоуправління є залучення кожної людини до життя суспільства та досягнення умов реалізації й захисту ініціатив людей на всіх рівнях суспільства. Як слушно зауважив Р. Дарендорф, головним при цьому є не лише створення умов для управління всіма справами суспільства від імені народу та в інтересах народу, а й здійснення цього управління самим народом. Інакше кажучи, ідеться про перехід до політичної організації, яка робить управління суспільством і державою безпосередньою справою самих громадян [9, с. 135]. Лише за таких обставин буде створено передумови втілення ідеї-причини громадянського суспільства, а філософська категорія можливості перетвориться на дійсність.

Безперечно, важливість самоуправління як основного, універсального методу перехідно-інверсійних процесів від ідеї-причини громадянського суспільства до відповідного наслідку потребує теоретичного обґрунтування й практичної апробації. У цьому разі можна говорити про систему та структуру суспільного самоуправління, яка створюється за ініціативою громадських формувань і їхніх активних учасників. Модель такої системи, що базується на зв'язках між громадськими формуваннями різного напрямку, які охоплюють інтереси всього суспільства, дасть змогу спрямовувати його розвиток у необхідне русло, а рівень взаємодії з державою приведе до максимального узгодження інтересів держави й суспільства.

Враховуючи досвід діяльності громадських формувань, система суспільного самоуправління повинна включати місцевий і центральний рівень суспільства та охоплювати всі сфери його діяльності. На місцевому рівні ця модель включає виробниче, територіальне й соціальне самоуправління [17, с. 18]. Для виробничого самоуправління необхідно, щоб кожний трудовий колектив став осередком самоуправління, а кожний працівник – реальним власником або співвласником. Це має першочергове значення, оскільки економіка є вирішальною сферою життя суспільства. Суть територіального самоуправління складає погодження інтересів жителів, житлово-комунальних установ і місцевої влади, вирішення спільних питань життєдіяльності. В окрему ланку можна виділити соціальне самоуправління – погодження інтересів населення з обов'язками держави перед суспільством у соціальній сфері, а також інтересами охорони здоров'я, освіти, культури, спорту, правоохоронних органів. Названі напрями реалізують відповідні місцеві громадські та благодійні формування, вуличні, домові комітети, об'єднання мешканців багатоквартирних будинків тощо.

Для координації дій ці три напрями місцевого самоуправління самостійно створюють раду (центр) суспільного самоуправління певного району, населеного пункту, міста, у яку входять пред-

ставники всіх громадських місцевих організацій. Створення такої ради самоуправління дає змогу вирішувати завдання територіальної громади району, міста спільними зусиллями та на горизонтальному рівні взаємодіяти з органами місцевої влади. Охоплюючи всі сфери життєдіяльності, система місцевого суспільного самоуправління дасть змогу людині реалізувати всі її природні права [18, с. 120].

Що стосується центрального рівня системи суспільного самоуправління, то вона складається з громадських формувань, які створюються відповідно до системи розподілу влади на загальнодержавному рівні. Відповідним чином створюються громадські організації в напрямі законодавчої, виконавчої та судової влади, які вступають у горизонтальні відносини з відповідними державними органами й політичними партіями. Діяльність цих організацій пов'язана з вищезазначеним місцевим суспільним самоуправлінням, яке зумовлює ініціативу з місцевого рівня, а представники місцевих громадських формувань делегуються до громадських формувань вищого рівня. У свою чергу громадські формування центрального рівня створюють погоджувальну (експертну) раду, до якої входять представники (експерти) від кожного громадського формування вищого рівня. Експерти лише координують роботу трьох напрямів суспільного самоуправління під час вирішення спільних завдань.

Таким чином, система суспільного самоуправління, яка створюється на добровільних засадах, по-перше, дасть змогу структурувати суспільство за напрямками його життєдіяльності, а по-друге, охопить усю країну та дасть змогу демократичним шляхом вирішувати завдання як місцевого, так і загальносуспільного рівня (зокрема, затвердження довгострокової концепції розвитку суспільства, ініціювання референдумів, внесення змін до конституції держави та інших законодавчих актів).

Створення системи суспільного самоуправління є правом, а не обов'язком суспільства та громадських формувань. Однак за цих обставин не можна цілком погодитись з існуючим стереотипом, що громадянське суспільство ніхто не буде, оскільки воно розвивається самостійно. По-перше, основою створення системи та структури громадянського самоуправління є не тільки соціальна активність, а й досить цілеспрямована самоорганізація суспільства та особливо громадських формувань місцевого й центрального рівня, пошук напрямів розвитку, без чого найкраща ідея може перетворитись на утопію. По-друге, для створення теоретичної бази та відповідної методики системи й структури суспільного самоуправління необхідний потенціал не лише громадських формувань, а й науковців відповідного профілю. По-третє, одним із найважливіших чинників у становленні громадянського суспільства, будівництва системи та структури суспільного самоуправління є перетворення державного механізму з перешкоди на важіль цього процесу, поєднання державного управління й самоуправління, створення правового поля, яке спрямоване на розкриття сили та потенціалу громадянського суспільства.

Зауважимо, що в чинній Конституції України немає жодного слова про громадянське суспільство, на формування якого має бути спрямована діяльність суспільства та всього державно-правового механізму. Відсутність такого положення, безумовно, буде негативно позначатись на процесі формування громадянського суспільства як основи правової держави. Тому першими змінами до Конституції України має бути її доповнення новим розділом про громадянське суспільство, у якому доцільно передбачити право суспільства на створення системи суспільного самоуправління як основи його самоорганізації й саморегулювання. Це складатиме основу перехідно-інверсійних процесів від ідеї-причини громадянського суспільства та правової держави до відповідного наслідку.

Події останніх років свідчать про суттєві зміни в українському суспільстві й свідомості населення України, про зростання активності як окремих членів суспільства, так і громадських формувань, а також збільшення їх кількості. Особливістю розвитку українського суспільства на цьому етапі варто вважати те, що воно є надзвичайно активним у період масових заворушень і революційних рухів, коли виявляються окремі факти цілеспрямованого активного супротиву владі. Однак воно є досить пасивним та інертним у повсякденній, детальній, ініціативній організаційній роботі стосовно створення й діяльності системи та структури громадянського суспільства й пошуку стратегії його розвитку.

Варто також зазначити, що українське суспільство перебуває на етапі розвитку, коли члени суспільства здебільшого ще не готові брати всю повноту відповідальності за розвиток колективу, міста, суспільства та не здатні до створення реальної системи й структури суспільного самоуправління з відповідними стратегічними напрямками розвитку. Тому система суспільного самоуправління в громадянському суспільстві – це поки що ідея, а не реальний проект. Проте можна сказати, що це також напрям, орієнтир на шляху до справедливого суспільного устрою.

Висновки. Визначення причинно-наслідкових зв'язків у суспільних процесах недалекого минулого показало, що впровадження утопічної ідеї-причини «справедливого» соціалістичного суспільства із застосуванням диктатури й насилля призвело до створення тоталітарної держави, яка закономірно припинила своє існування. Рух до громадянського суспільства в посттоталітарному суспільстві, яким є Україна, ускладнюється низкою негативних факторів, успадкованих із минуло-

го. За таких обставин основою перехідно-інверсійних процесів від ідеї громадянського суспільства до відповідного наслідку є народовладдя у формі системи суспільного самоуправління, закріплене позитивним правом (див. рис. 1, Б). Саме це становить довгострокову стратегію розвитку суспільства, спрямовану на підтримку соціальної активності та врахування еволюційних пріоритетів кожної людини, дає можливість закономірно відобразити ідеї-причини в наслідку – формуванні громадянського суспільства й правової держави.

Перспективу подальших досліджень становить визначення філософсько-правових основ системи та структури громадського самоуправління.

Список використаних джерел:

1. Розвиток громадянського суспільства в Україні: минуле, сучасність, перспективи : [монографія] / за заг. ред. О. Руденко, С. Штурхецького. – Острог : ІГСУ ; Вид-во НУ «Острозька академія», 2013. – 328 с.
2. Татаркевич В. История философии. Античная и средневековая философия / В. Татаркевич. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 2000. – 482 с.
3. Філософія : [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. Ю. Осічнюк. – К. : Атіка, 2003. – 346 с.
4. Поляков В. Інверсологія / В. Поляков, М. Колесник. – Кіровоград, 2015. – 109 с.
5. Яцкевич В. Социализм: что это такое? / В. Яцкевич // Научное наследие К. Маркса и современные социальные процессы : матер. Междунар. науч. конф. – К., 2004. – С. 131–133.
6. Маркс К. Сочинения : в 50 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М., 1955–1981. – Т. 8. – 1957. – 600 с.
7. Волков А. Швеция: социально-экономическая модель / А. Волков. – М. : Мысль, 1991. – 245 с.
8. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення Дж. Кін. – К. : КІС ; АНОД, 2000. – 257 с.
9. Юрій М. Політологія: курс лекцій : [навч. посібник] / М. Юрій. – Тернопіль : Магнолія Плюс, 2004. – 236 с.
10. Шестаков А. Энциклопедический словарь экономики и права / А. Шестаков. – М. : Изд-во «Дашков и К», 2000. – 420 с.
11. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопросы философии. – 1990. – № 9. – С. 69–75.
12. Петров В. Комментарии к истмату. Избыточный продукт, стоимость, рыночная и плановая экономические системы / В. Петров. – М. : НИИ «Геодезия», 2004. – 260 с.
13. Мельниченко А. Управління у вимірах гуманізму / А. Мельниченко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». – 2011. – Вип. 2. – С. 83–86.
14. Кириленко О. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика) / О. Кириленко. – К. : НІОС, 2000. – 384 с.
15. Матвеев М. Является ли местное управление в России частью местного государственного управления? / М. Матвеев // Вестник Самарского государственного университета. – 2005. – Т. 38. – № 4. – С. 22–25.
16. Белоцерковский В. Самоуправление: будущее человечества или новая утопия? / В. Белоцерковский. – М. : Интер-Версо, 1992. – 160 с.
17. Поляков В. Философия жизни / В. Поляков. – М., 2014. – 111 с.
18. Філософія права : [підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / [О. Данильян, О. Дзьобань, С. Максимов та ін.] ; за ред. О. Данильяна. – Х. : Право, 2009. – 208 с.

